הפקולטה למדעי היהדות | לשכת רב הקמפוס

דף שבועי

בס"ד

פרשת במדבר, תשפ"ה, מספר 1620

סוד עור התחש

רזיאל טייב*

פתיחה

כמחצית מאזכורי ה'תחש' בתורה מופיעים בפרשתנו בהקשר לכיסוי המשכן:

וְנָתְנוּ עָלָיו כְּסוּי עוֹר תָּחַשׁ (במ' ד:ו); וְכִסּוּ אֹתוֹ בִּמְכִסֵּה עוֹר תָּחַשׁ (שם:ח וכן הלשון בפסוק יא); אֶל מִכְסֵה עוֹר תָּחַשׁ (שם:י); וְכִסּוּ אוֹתָם בִּמְכִסֵּה עוֹר תָּחַשׁ (שם:יב); וכן: וּפָרְשׂוּ עָלָיו כְּסוּי עוֹר תָּחַשׁ (שם:יד).

חז"ל התמודדו עם חידת זהותו של התחש, וכן עשו חוקרים במהלך הדורות, והציעו פתרונות שונים. במאמר זה נסקור את שיטותיהם ונבאר את מהותן.

שיטות חז"ל בתלמוד הבבלי

במסכת שבת העלה רבי אלעזר שאלה בדבר טהרתו של התחש. רב יוסף השיב שהתחש טהור, שהרי רק בהמות טהורות הוכשרו למלאכת שמיים (עבודת המשכן). רבי אבא הקשה על כך, מתוך שיטת רבי נחמיה שסובר כי התחש הוא 'תלא אילן' (זיהוי חיה זו יובא בהמשך המאמר), שהוא טמא, ואם כן כיצד ניתן לומר שלא הוכשרה למלאכת שמיים אלא בהמה טהורה בלבד? הגמרא תירצה שאין הכוונה לתלא אילן עצמו, אלא לחיה טהורה הדומה לו במראה. רב יוסף סיכם את הדברים ואמר, שלפיכך ה"תחש" מתורגם ל"סַסְגּוֹנָא".[1]

בהמשך הגמרא, רבי אלעא (בשם ריש לקיש בשם רבי מאיר) אומר שהתחש הוא בריה בעלת קרן שנזדמנה למשה באופן חד פעמי ונגנזה, וחכמים לא הכריעו אם היא חיה או בהמה. הגמרא מסיקה מכך שיש קרן אחת במצחו של התחש והוא טהור, כדברי רב יהודה על שור אדם הראשון: "וּתְיַטֵּב לה' מִשּׁוֹר פַּר מַקְרִן" (תה' סט:לב). ומתוך שכתוב "מקרן", נשמע שזאת קרן אחת, וכיוון שידוע שקורבנו של אדם הראשון הוקרב מבהמה טהורה, מתקבל שהתחש טהור.

בתלמוד הירושלמי

בתלמוד הירושלמי מובאות עוד שתי שיטות חדשות בעניין זהותו: רבי יהודה שאומר שזהו "טַיְינִין" ו"לשם צבעו נקרא", ורבי נחמיה אומר שזהו "גְּלָקְטִינִין".

מפשט הגמרא, וכן ביאר בעל ה"פְּנֵי מֹשֶׁה" (הרב משה ב"ר שמעון מרגלית, נולד בליטא ב-1710), משמע ש'טיינין' ו'גלקטינין' אלו סוגים של חיות טמאות כלשהן, שהרי מייד בסמוך נזכרת שיטתם החולקת של חכמים, שבה נאמר במפורש כי זוהי חיה טהורה, אך בעל "קרבן העדה" (רבי דוד ב"ר נפתלי הירש פרנקל, נולד בברלין ב-1707 והיה רבה) מסביר שאלו עורות אילים. שניהם מסכימים כי אלו עורות שעברו עיבוד מסוים של צביעה ונקראים על שם הצבע או ההליך בשם "תחש".

סיכום ביניים

לסיכום שיטות חז"ל בזיהוי התחש:

- שיטת רבי נחמיה (בבלי) ורב יוסף: חיה טהורה הדומה ל'תלא אילן' הטמאה עם גוונים רבים (ע"פ התרגום, 'סַסְגּוֹנָא') מנומרים (רש"י), והיא דומה למעין חתול (הערוך).
- שיטת רבי אלעא (בשם ריש לקיש בשם רבי מאיר):[2] בריה טהורה חד-פעמית בעלת קרן אחת.
- שיטת רבי יהודה: 'טיינין', חיה טמאה כלשהי[3] או עורות איילים.[4] עורות החיה עברו עיבוד מסוים ונקראים על שמו (על שם הצבע הסופי או ההליך) "תחש".
- שיטת רבי נחמיה (בירושלמי): 'גלקטינין', וביאורה כביאור שיטת רבי יהודה.

ניסיונות זיהוי

גחן וחַדְשָׁן

הזואולוג י' אהרוני מזהה את ה'תלא אילן' כיונק הטורף – גחן (**Genetta terraesanctae**), ואת התחש כיונק הימי – 'חַדְשָׁן' (**Monodon monoceros**).[5] המשותף להם, שלשֵׁנֵיהם עור טלוא/מנומר. זיהוי הגחן מבוסס על דברי הערוך ורש"י שהובאו לעיל. זיהוי התחש כ'חדשן' מבוסס על תרגום המילה 'תחש' לערבית כ'דולפין',[6] וכן על העובדה כי החט שיש לחיה זו דומה לקרן האחת שצריכה להיות לתחש.

זיהויים אלה מעלים כמה קשיים: 1. אין חיה טהורה הדומה לגחן. 2. החדשן חי באוקיינוסים האטלנטי והארקטי, הרחק מן המדבר. 3. החדשן אינו טהור.

הקושי הראשון קיים גם באשר לדברי הערוך ורש"י, אך ניתן ליישבו ולומר שמבנה הראש של האייל הנקוד (**Axis axis**) דומה במקצת למבנה ראשו של הגחן, וכן עורם הטלוא די דומה, ובכך ליישב גם את דברי "קרבן העדה" לעיל, המסביר את שיטות רבי יהודה ורבי נחמיה בירושלמי ('טיינין' ו'גלקטינין') כעורות איילים שעל שם עיבודם או צבעם נקראים בשם 'תחש'. כך גם מתיישבת שיטת רבי נחמיה בבבלי עם שיטתו בירושלמי.

אל הקושי השני מתייחס אהרוני בעצמו ומשיב, כי פעם במאות שנים מתגלה החדשן פעמים אחדות בחופי אנגליה ובחופים אחרים באירופה, שלא ראוהו קודם מעולם, וכמו שהופיע פעמים אחדות במקומות אלה, ייתכן כי מספר פרטי חדשן נכנסו דרך מפרץ ביסקאיה אל הים התיכון והגיעו עד עזה או רפיח, וגלי הים פלטו אותם אל החוף וכך נזדמנו למשה.

הקושי השלישי בהצעתו של אהרוני הוא אכן משמעותי וקשה ליישוב, אם מניחים שהתחש חייב להיות כשר (הנחה שאהרוני יקבל כנראה, משום שהוא מסתמך על שאר דברי חז"ל בסוגיה). אהרוני עצמו אינו מתייחס לקושי זה.

ג'ירף

---

* רזיאל טייב, בית אל.

1 בבלי, שבת כח ע"א.

2 בירושלמי (שבת פ"ב ה"ג): ר' לעזר בי ר' יוסי ר' אבהו בשם רבי שמעון בן לקיש בשם ר' מאיר. יצויין גם כי לא ברור אם יש מחלוקת בין שיטה זו לשיטת רבי נחמיה בבבלי.

3 לשיטת ה"פני משה".

4 לשיטת "קרבן העדה".

5 אהרוני, י', **זכרונות זואולוג עברי**, תל אביב 1943, עמ' 223-224.

6 "חדשן" הוא מין של יונק ימי עם חט דמוי קרן, ולכן אולי התרגום לערבית קושר אותו לדולפין בטעות או באופן עקיף.

הרב שלמה צבי שיק,[7] בספר שו"ת רשב"ן[8] כותב בשם 'אחד מן החכמים',[9] שהתחש הוא הג'ירף (**Giraffa**). זיהוי זה מתבסס על עורו הטלוא ועל הבליטה שבמצחו היכולה להיחשב כ'קרן'. החכם המובא מוסיף שמין זה נקרא בשם 'תחש' משום שהג'ירף אינו חש כאב כאשר פוגעים בו, שהרי אינו משמיע קולות כאב.[10]

גם זיהוי זה מעלה כמה קשיים. ראשית, הקביעה שהג'ירף הוא זה ש'קרן אחת יש לו במצחו', על סמך הבליטה שישנה שם, דחוקה. שהרי יש לג'ירף, בנוסף לבליטה זו, שתי קרניים פשוטות וברורות. שנית, הג'ירף מצוי די בשפע באפריקה, ולכן קשה לומר שזוהי חיה שהייתה ונעלמה.

אולי בשל קשיים אלה לא הסתפק הרשב"ן בזיהוי זה, והרחיב את סברתו וטען, שהתחש שהיה במדבר היה מין טהור שנזדקק למין הדומה לו, ומן החיבור הזה יצאה הג'ירפה. כסיוע לדבריו נביא את דברי המהר"ם שיף שאומר, שהקרן האחת שהייתה לשורו של אדם הראשון היא בעצם בליטה נוספת על שתי הקרניים הרגילות.[11] בפרשנות זו הרשב"ן משאיר את העמימות הנותרת סביב זיהוי ה'תחש', כך שהקשיים שהובאו על הג'ירף נעלמים. שהרי מצאנו מקור לכך שהבליטה יכולה להיחשב כקרן, וכן שהחייה המקורית נעלמה. דמיונו של הגחן לג'ירף קלוש לעומת דמיונו לאייל (במיוחד בשל סגונם הטלוא השונה), אך ייתכן שהחיה הקדומה עלייה דיבר רשב"ן דמתה יותר לג'ירף.

סוג עיבוד עור

האשורולוגית סטפני דאלי טענה, על סמך ממצאים פילולוגיים וארכאולוגיים, כי "דוחשו" (**duchsu**), מילה שנמצאה בכתבי יתדות ודומה ל"תחש" בעברית, מציינת תפירת חרוזים כחולים על עור לקבלת אפקטים צבעוניים.[12] סברה זו מסתדרת עם שיטת "קרבן העדה" בדברי רבי נחמיה ורבי יהודה בירושלמי וכן עם התרגום 'ססגונא'.

המשמעות

על כל זאת יש לשאול – מהי המשמעות בניסיון לזהות מאפיינים של התחש או לנסות לזהות במדויק מהי אותה חיה? מה עומד מאחורי ניסיונות חז"ל לזהות את התחש? כדי לבאר את העניין נביא את דברי המהר"ל,[13] שאומנם ביאר רק שיטה אחת, אך על בסיס הכיוון הכללי שהוא מציע ננסה לתת טעמים גם לשיטות האחרות.

חיה טהורה עם קרן אחת

ראשית, המהר"ל מביא נימוקים המבססים את הטענה ששורו של אדם הראשון היה טהור. לאחר מכן הוא כותב, שכשם שהיה אדם הראשון ראשון לשאר בני אדם, השור שהקריב היה ראשון לשאר בהמות. ומכיוון שהיה ראשון, היה ראוי שתהא לו קרן אחת כדי שתורה על היותו יחידי, ראשוני. המהר"ל מוסיף ואומר, כי קרן אמצעית מתאימה במיוחד לחיה הטהורה הראשונה הנבראת, מצד היותה באמצע, בשונה מן הטומאה שהיא פנייה מן הדרך הישרה. לכן, גם לתחש הייתה קרן אחת, "וזה כי ראוי היה זה למעלות המשכן ג"כ שהוא יחיד וקדוש וטהור שלא היה נוטה לשום צד".

חיה טהורה הדומה לגחן

עורו של התחש כיסה את המשכן, המקום שאליו באו בני ישראל לכפר על חטאיהם. כאשר האדם החוטא רואה את המשכן מבחוץ, הוא נראה בעיניו כ"מלוכלך", בשל העור הטלוא המקיף אותו, אע"פ שמבפנים המקום נקי, קדוש וטהור. כך האדם מבין, שגם כאשר הוא "מתלכלך" בעוונות, נשמתו נשארת בטהרתה לעד.[14]

אם נניח שהתחש מזוהה כאייל נקוד, ההסבר מקבל נופך נוסף. האייל, כחיה טהורה וכסמל של חביבות יתרה[15] ומהירות,[16] מבטא את הרעיון שהטהרה הפנימית לא רק נשמרת, אלא גם דינמית וחיה. כשם שהמשכן נראה חיצונית כבלתי מושלם אך בפנים הוא קדוש וטהור, כך גם עם ישראל – אף שנראה לעיתים "מוכתם" על ידי החטא, הוא שומר על חביבותו וטהרתו לפני ה' יתברך.

אם התחש הוא הג'ירף (או חיה שקדמה לו), ניתן להציע כך: כאשר האדם מביט במשכן הוא מזהה משהו 'בלתי-מושלם'. אך הג'ירף, עם צווארו הארוך המתנשא מעלה, מסמל את היכולת להתרומם מעל העולם הגשמי. כך, המשכן, שמכוסה בעור זה, מלמד את האדם שגם אם חטאיו גורמים לו להרגיש "מלוכלך" מבחוץ, נשמתו הפנימית נשארת טהורה ויכולה להתרומם אל הקדושה. יש לזכור שלפי שיטה זו, התחש היא חיה טהורה, שלא כמו בהסבר הבא:

חיה טמאה כלשהי[17]

אם נניח שהתחש היא חיה טמאה, ניתן לומר, כי עורו המכסה את המשכן מסמל את המציאות החיצונית של העולם הזה, שבו הטומאה נראית לעיתים כשולטת. המשכן, כמקום של קדושה עליונה, נבנה דווקא בעולם הזה, בו החטא והטומאה נוכחים. כשם שהמשכן נשאר טהור וקדוש מבפנים, למרות הכיסוי החיצוני של עור התחש הטמא, כך הקדושה הפנימית של עם ישראל והבריאה כולה נשמרת, גם כאשר הטומאה נראית כשולטת מבחוץ. השימוש בעור חיה טמאה מעיד דווקא על היכולת להפוך אפילו את הטמא לכלי שרת של הקדושה. טומאת התחש אינה סותרת את קדושת המשכן, אלא מראה שיש דרך לעבור מהטומאה אל הטהרה, כפי שקורה בתהליך הכפרה עצמו. לכן, הוא נקרא 'תחש' על שם תהליך העיבוד/צביעה (אולי בדומה ל-'**duchsu**', כפי שציינה ס. דאלי). דווקא התהליך, הדרך שצריכה הטומאה לעבור רק כדי להיות חלק, אפילו חיצוני, מן הקודש – הוא העניין החשוב שעל שמו נקראת החיה כולה.[18]

סיכום

חידת 'סוד עור התחש' חושפת לא רק דיון בזואולוגיה או בלשנות, אלא בעיקר ניסיון לעמוד על מסר עמוק הנוגע לקדושה, לטהרה ולכוח הכפרה. ריבוי השיטות – מחיה טהורה נדירה ועד לעור מעובד מחיה טמאה – מדגיש שהמשכן, כסמל של קדושה בעולם החומרי, כולל בתוכו גם את המורכבויות והסתירות שבמציאות. יופיו הססגוני של התחש, גווניו הרבים, ואולי גם נדירותו או היעלמותו, משקפים את ההבנה שדווקא החוץ – עם כל פגמיו – יכול לשמש מסך שמכסה, אך גם מגלה, את הטהרה שבפנים.

העיסוק בזהות התחש מלמד, שגם כאשר אין ודאות מוחלטת, יש ערך עמוק לעצם החיפוש. השאלות שנשאלות, המדרשים שנוצרים, והאפשרויות השונות שמובאות, הן בחז"ל והן במחקר – כולם חלק מהתהליך שבו הקב"ה חושף לנו, שלב אחר שלב, משמעויות חדשות של קדושה, זהות ומפגש בין עליונות רוחנית למציאות הארצית, ובכך מזמין אותנו להמשיך לחקור, לחפש ולדרוש.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של
אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
http://www1.biu.ac.il/parasha2
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

7 רב הונגרי ופוסק הלכה, שימש כרבה של קהילת קרצג.
8 חלק ב', אבן העזר, סימן ס"ד.
9 הובא בכתב העת **ככבי יצחק**, גיליון ט"ז דף מ"א.
10 טענה זו מבוססת על עדות הציידים המובאת שם.
11 מהר"ם שיף על מסכת חולין ס ע"א.
12 Stephanie Dalley, Hebrew Tahas, Akkadian Duhsu, Faience and Beadwork, *Journal of Semitic Studies* 45/1 (Spring 2000), pp. 1-19.
13 **חידושי אגדות** מסכת שבת כח ע"ב.
14 להרחבה עיינו **עולת ראיה**, עמוד ס"ז.
15 עיינו בתלמוד בבלי, מסכת עירובין נד ע"ב.
16 למשל, "נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה הַנֹּתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר" (בר' מט:כא).
17 שיטות רבי יהודה ורבי נחמיה בירושלמי, עפ"י הסבר ה"פני משה".
18 אומנם, על כל הסברים שהצענו יש לשאול, מדוע הדבר כך דווקא במשכן ולא במקדש, ואולי יש מקום לומר שפתח לתשובה על שאלה זו טמון בהיות התחש חיה חד-פעמית, אך אכמ"ל.